

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ

УДК 34:316.624

**ПРИРОДНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

Спеціальність: 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів
2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри теорії та історії
держави і права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Козловський Антон Антонович,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри повітряного, космічного
та екологічного права;

доктор юридичних наук, доцент
Крижанівський Анатолій Федорович,
Міжнародний гуманітарний університет,
проректор з наукової роботи та міжнародних
зв'язків, завідувач кафедри теорії та історії
держави і права;

доктор філософських наук, професор
Титов Володимир Данилович,
Національна юридична академія
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри логіки.

Захист відбудеться «25» червня 2010 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у загальній бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано «22» травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність дослідження природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини зумовлюється насамперед вивченням тих негативних процесів, що мають місце в українському суспільстві, але які до цього часу більше привертали увагу політиків і журналістів, аніж філософів, правників, соціологів і психологів.

Незважаючи на багатоаспектне дослідження проблеми девіантної поведінки як людини, так і соціальних груп, не вивченими досі залишаються ще чимало аспектів цього соціального явища. Адже, кожна епоха, кожний конкретний історичний період розвитку суспільства завжди характеризуються властивими лише для них чинниками і детермінантами девіантності, філософсько-правове осмислення яких дасть можливість на теоретичному і практичному рівнях виявити можливості вирішення багатьох соціальних проблем, пов'язаних із девіантною поведінкою людини.

Соціальні конструкти сучасності вирішуючи завдання виправлення шкідливої для суспільства девіантної людини, послуговуються надбаннями спеціальних дисциплін: юриспруденції, психології, соціології, педагогіки, медицини, психіатрії, антропології тощо. Відповідно до своїх завдань ці галузі науки вузькоспеціалізовано, різновекторно і, як правило, суперечливо підходять до тлумачення чинників, що спричиняють девіантну поведінку, до з'ясування значущих ознак девіантної людини, мети та змісту виправного впливу на неї.

Водночас, на сьогодні недостатньо розробленою є філософсько-правова концепція виправлення асоціальної девіантної людини, з позицій якої можна було б інтегрально підійти до визначення причин виявлення асоціальної поведінки, ознак девіантної людини, мети, змісту та форми виправного впливу на неї. Це знову ж таки посилює актуальність філософсько-правового дослідження проблеми виправлення, бо саме така загальнонаукова концепція повинна стати методологічним базисом для сукупної практичної діяльності широкого спектру вузьких ланок науки у питанні виправлення асоціальної девіантної людини.

Дослідження означеної проблеми є вкрай важливим для сучасного вітчизняного транзитивного суспільства, суто правові системи якого доводять слабку спроможність дієво впливати на девіантну людину. Їх криза, зокрема, пояснюється тим, що вітчизняна наука тривалий час неповною мірою враховувала широкий спектр європейських філософських поглядів, які звужено тлумачилися у контексті панівної ідеології. Сучасні спроби тотожного наслідування європейського емпіричного досвіду не сприяють вітчизняному соціуму знайти шляхи розв'язання означеної проблеми. Це пояснюється тим, що тлумачення мети, змісту та сутності виправного впливу у європейській науці є також різновекторними, як і в Україні, а це закономірно призводить до невизначеності форми його соціального буття.

Як відомо, парадигма – це вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем, що обумовлює стиль мислення в певній системі наукового знання. Це – сукупність передумов, що визначають конкретне наукове дослідження (знання) на певному етапі. На питання, чому саме тепер конче необхідний новий стиль мислення, нова методологія пізнання причин і механізмів формування девіантної поведінки, можна дати таку відповідь: тому, що найважливіший об'єкт досліджень – злочинність та її причини – якісно змінився, а боротьба зі злочинністю, на нашу думку, тільки тоді може бути ефективною, коли інструмент наукового пізнання цього феномена відповідатиме його суті.

Певний науковий інтерес до категорії «поведінка» проявили вже мислителі Давньої Греції. Демокріт, Сократ, Геракліт, Платон, Арістотель та інші філософи античності прагнули з'ясувати причини, що спонукають людину виявляти за конкретних умов ту чи іншу активність. Та лише в Новітні часи ці дослідження піднесено на якісно вагомійший етап. Особливо відчутних результатів досягнуто у ХІХ ст., коли сформувалися такі галузеві науки як психологія, соціологія, фізіологія та інші науки, в рамках яких і вивчалось це явище. Науковці оперували цією категорією кожен у своїй галузі, тому зміст категорії розкривався згідно з вимогами відповідної галузі знань. Дослідженню категорії «поведінка» у західній соціології присвятили праці М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Дж. і Дж. Болдуїни, Дж. Хоманс, М. Хетчер, П. Блау, Г. Блумер та інші, котрі розглядали соціальну поведінку як основний елемент життєдіяльності соціуму. Психологічний напрямок проявився у працях Дж. Уотсона, З. Фрейда, Г. Маркузе, К. Юнга, А. Адлера, К. Хорні, В. Райха, Б. Скіннера, К. Лоренца, Р. Андрі, Е. Уілсона, К. Левіна, Дж. Міда, Т. Шибутані та інших. У Росії вивчення особливостей поведінки як явища започаткували фізіологи І. Павлов, І. Сеченов, О. Ухтомський та їх послідовники. Подальший поглиблений аналіз проблем, пов'язаних з поведінкою і діяльністю, знайшов продовження у працях філософів, психологів та суспільствознавців Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Леонтьєва, Б. Ананьєва, Г. Батищева, М. Кагана, М. Ярошевського, Н. Дубініна, М. Ковальзона, Л. Когана, Е. Маркаряна, А. Маргуліса та інших.

У процесі аналізу категорій «поведінка» і «девіантна поведінка» нами використовувався субстанційний дослідницький підхід, обґрунтування якого базується на концептуальних положеннях, запропонованих Арістотелем, Ф. Аквінським, Р. Декартом, Б. Спінозою, Г. Лейбніцем, Ф. Беконом, П. Гольбахом, Дж. Толландом та іншими видатними мислителями, які відношення сутності та існування розглядали і з позиції діалектичного, і метафізичного методів дослідження.

З-поміж сучасних російських філософів, котрі віддають перевагу субстанційному дослідницькому підходу, необхідно назвати В. Готта, А. Урсула, А. Лосєва, Н. Чурінова, К. Момджяна, С. Мартинович, З. Оруджева, А. Кузнєцова та ін.

У цьому контексті, щоб розкрити різні прояви існування сутності поведінки через багаточисельні опосередковувальні фактори в дисертації враховувались узагальнені висновки, положення наукових праць таких відомих зарубіжних учених як А. Шюц, Ю. Хабермас, Ф. Знанецький, С. Діллінгер, Я. Рейковський, П. Сорокін, Н. Данилевський, А. Леонт'єв, Г. Батіщев, М. Каган, М. Кветний, В. Садовський, В. Афанасьєв, П. Смірнов, І. Стернін, В. Добреньков, А. Кравченко. Вивчаючи міру поведінки, окрім того ми зверталися до наукових напрацювань Г. Гарфінкеля, Г. Мюррея, Дж. Міда, М. Бахтіна, П. Пешкова, В. Махліна, П. Сімонова, Г. Тульчинського, В. Кудрявцева та інших, які як характеристику міри поведінки використовували поняття: «акт», «дія», «вчинок».

Слід відзначити, що проблеми девіантності, а також теоретичні обґрунтування девіантної поведінки становили в різний час науковий інтерес таких зарубіжних учених, як Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уїлсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уїткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен. Цю ж проблематику висвітлювали у своїх працях російські учені А. Александров, Л. Божович, Л. Виготський, А. Макаренко, М. Ярошевський, І. Кон, Я. Гилінський, Б. Урванцев, В. Менделєвич, Г. Аванесов, В. Кудрявцев, Г. Сафіна, А. Личко, С. Беличева, Ю. Клейберг, Є. Змановська та ін.

Як відомо, невіддільною від проблеми девіації є категорія «норма». Її суть розкривається у працях І. Канта, В. Парето, Т. Куна, М. Бобневої, С. Даштамірова, А. Ручки, В. Ядова та інших. Вони запропонували різноманітні підходи, спрямовані на дослідження норм, їх дефініцій та класифікацій.

Для розмежування проявів існування сутності девіантної поведінки велике значення мають праці Д. Фаррінгтона, Д. Веста, Ф. Патакі, Р. Мертона, Г. Беккера, Е. Лемерта, І. Гоффмана, Р. Дженкінса, Дж. Ніссена, Л. Робінса, У. Шелдона, В. Кудрявцева, В. Пирожкова, Л. Вассермана, І. Горькової, Є. Роміциної, С. Кулакова, В. Плахова, С. Белічевої, Ю. Василькової, Л. Зюбіна, В. Степанова, А. Александрова, А. Личко, В. Корольова, І. Невського, Г. Сафіної та ін.

Історія дослідження проблеми превенції має глибоке коріння. Ще Платон і Арістотель у своїх філософських працях розглядали ідею превенції, котрій згодом приділили належну увагу Дж. Локк, Вольтер, Руссо, Гольбах, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія. Всебічне дослідження проблем порядку і соціального контролю проводили О. Конт, Е. Кабе, А. Кетле, А. Феррі, Ч. Спенсер, К. Маркс та інші.

Безпосередньо питання соціального контролю розглядалися Р. Парком, Е. Россом, Г. Беккером, Ж. Ліотаром, М. Фуко та іншими. З російських учених проблемою превенції переймалися М. Чубинський, С. Гогель, М. Гернет, Н. Таганцев, М. Ковалевський, Є. Тарновський, К. Белоусов та ін.

Методологічною основою дослідження стали праці як українських, так і зарубіжних вчених серед яких: С. Алексєєв, В. Грищук, О. Грищук, М. Гуренко-Вайцман, С. Гусарєв, М. Микієвич, А. Карась, М. Кельман, Д. Керімов, В. Козлов, А. Козловський, М. Козюбра, С. Комаров, А. Корєнєв, М. Костицький, А. Крижанівський, В. Кудрявцев, В. Лисий, В. Лемак, Л. Луць, В. Макарчук, С. Максимов, О. Мурашин, В. Навроцький, В. Ортинський, О. Петришин, П. Пилипенко, П. Рабінович, Ю. Римаренко, С. Сливка, О. Скаун, В. Тацій, В. Титов, А. Токарська, Р. Халфіна, В. Шаун, І. Шутак та ін.

Та незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій, присвячених вивченню людської поведінки та різноманітних її проявів, у тому числі й девіантної поведінки, все ще недостатньо висвітлено, на нашу думку, проблеми детермінації, існування та сутності девіантної поведінки. А такий її аспект, як превенція девіантної поведінки набуває особливої актуальності з огляду на сучасні реалії (зростання наркоманії, алкоголізму, соціального паразитування, злочинності тощо).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р., постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки» від 20.12.2006 р. № 1767, «Пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 років», затверджених наказом МВС України від 05.08.2004 р. № 755, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками: «Розробка методології теорії держави і права, філософії права» (Державний реєстраційний номер 0106U003648); «Проблеми наукового забезпечення професійної діяльності органів внутрішніх справ в умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні» (Державний реєстраційний номер 0106U003639); «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – на основі аналізу наукових праць обґрунтувати філософсько-правові проблеми девіантної поведінки людини, визначити структуру і зміст детермінаційних зв'язків між ціннісними орієнтаціями людини та девіантною правосвідомістю як формозмістовним феноменом перехідного буття права.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність у постановці та вирішенні наступних завдань:

– розглянути еволюцію становлення і розвитку соціоприродних та правових детермінант формування людини як особистості;

- проаналізувати феномен людини та особистості як об’єкт рефлексії філософсько-правової наукової думки;
- розкрити основні підходи щодо аналізу індивідуальності сучасного типу людини;
- сформулювати концептуальні положення та висновки щодо феномена особистості як підґрунтя сучасної правової антропології;
- розкрити зміст вчення про природу людини у сучасній цивілізаційній парадигмі;
- обґрунтувати шляхи самореалізації людини в умовах маргінальних процесів;
- здійснити аналіз об’єктивних та суб’єктивних факторів формування людини як особистості в сучасному українському суспільстві;
- розглянути формування поглядів на проблему соціальних відхилень та окреслити основні напрями дослідження девіантності як соціального феномена в філософсько-правовому контексті;
- висвітлити специфіку соціальних детермінант девіантної поведінки людини;
- охарактеризувати ціннісні орієнтації людини як філософсько-правову категорію;
- відстежити еволюцію поведінки людини в філософсько-правовому дискурсі;
- розглянути становлення людини як фундаментальну проблему буття індивіда в традиційних суспільствах;
- проаналізувати взаємозв’язок між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки;
- розглянути проблему сучасної людини та причини її девіантності у європейській філософсько-правовій традиції;
- визначити мотиваційні аспекти агресивної поведінки суб’єкта в сучасній цивілізаційній парадигмі;
- запропонувати ефективні превентивні заходи щодо профілактики девіантної поведінки людини.

Об’єктом дослідження є людина як соціальна особистість, котра виступає підґрунтям сучасної правової антропології.

Предметом дослідження є філософсько-правове осмислення природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження в дисертації використано систему методів наукового пізнання. Серед них загальнонаукові методи, методи політології, соціології, філософії, правознавства, а також спеціальні методологічні засади вивчення девіантної поведінки людини.

Головним у цій системі виступає загальнонауковий діалектичний метод, що сприяв розгляду і дослідженню проблеми в єдності її соціального змісту

та юридичної форми і здійсненню системного аналізу становлення людини як особистості у філософсько-правовому аспекті (р. 3 п. 3.1., п. 3.2., п. 3.4.). За допомогою семантичного методу поглиблено понятійний апарат, визначено загальні засади формування девіантності як однієї із форм розвитку складноорганізованих систем (р. 4 п. 4.1., п. 4.2., р. 5 п. 5.1.). Системно-структурний та порівняльно-правовий методи дозволили дослідити питання становлення людини як об'єкта рефлексії філософської наукової думки та розглянути її поведінку як діяльність (р. 3. п. 3.1.). Використання соціологічного та статистичного методів сприяло узагальненню юридичної практики, аналізу емпіричної інформації, пов'язаної з темою дисертаційного дослідження (р. 4 п. 4.3., р. 5 п. 5.5., п. 5.6.). Конкретно-історичний метод дозволив вивчити як історію об'єкта, так і понять та положень, що відображають її, а саме: розглянути у ретроспективі формування поглядів на проблему соціальних відхилень і визначити ступінь наукової розробленості проблем девіантності та ціннісних орієнтацій людини (р. 1, р. 2 п. 2.1., п. 2.2., р. 3 п. 3.1., р. 4 п. 4.1.). Описовий метод, застосовувався на всіх етапах дослідження. Соціально-прогностичний метод дозволив виявити взаємозумовленість між динамікою соціальних процесів, ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки (р. 2 п. 2.3., р. 3. п. 3.2., р. 4 п. 4.3., п. 4.5., р. 5. п. 5.2.). Логічний метод дав можливість розглядати соціальну детермінацію у єдності загального, особливого та одиничного, виявити та з'ясувати загальний механізм девіантної поведінки людини, детермінаційні взаємозв'язки між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки (р. 4 п. 4.2., п. 4.3., п. 4.5., р. 5 п. 5.1., п. 5.3.).

Дисертація підготовлена на матеріалах із різних джерел. В її основу покладено опрацювання вітчизняної та зарубіжної наукової літератури. Документальну та фактологічну її основу становлять національні та зарубіжні статистичні дані, що характеризують основні підходи до аналізу індивідуальності сучасного типу людини, чинне законодавство та міжнародні правові стандарти, спрямовані на корекцію девіантної поведінки людини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вони отримані внаслідок комплексного дослідження соціоприродних детермінант формування людини, проблем її сутності та причин девіантності, як однієї із форм розвитку складноорганізованих систем. У результаті проведеного дослідження сформульовано такі концептуальні положення, що вирізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення:

у перше:

– здійснено розробку нової концептуальної філософсько-правової методологічної основи для аналізу феномена девіантної поведінки людини в умовах трансформації суспільства, що супроводжується нестабільністю, конфліктністю, напруженістю у соціальних і політичних відносинах, та створює сприятливі умови для виникнення девіантності та її проявів;

– проведено експлікацію поняття «девіантність» у філософсько-правовому аспекті та визначено його основну значимість у характеристиці особливостей даного явища з позиції науки філософії права та інших галузей права, комплексне застосування наукових засобів і методів яких сприяло всесторонньому розкриттю сутності даного соціального феномена в умовах реальної дійсності;

– розкрито філософсько-правовий зміст виправного впливу на девіантну людину, що є тотожним філософському змістові її покарання і полягає у спонуканні до визнання нею категоричного морального імперативу, його засвоєння і активного свідомого дотримання в суспільстві;

– обґрунтовано евристичний сенс розподілу природних та соціальних детермінант формування людини як особистості на загальні, особливі та одиничні, що зумовлюється як виникненням її різноманітних історичних, етнонаціональних та цивілізаційних типів, так і становленням кожної конкретної особистості;

удосконалено:

– підходи щодо аналізу індивідуальності сучасного типу людини, як багаторівненої і багатопланової структури, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, але й від широти і глибини включеності у систему суспільних відносин та ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктну міру людини;

– питання ефективності превентивних заходів щодо профілактики девіантної поведінки людини, зокрема, запропоновано сукупність заходів, спрямованих на розв'язання соціальних конфліктів та усунення негативних наслідків девіантної поведінки, серед яких припинення, попередження, соціальний контроль і превенція, яка виступає найефективнішою формою мінімізації сфери девіантної поведінки;

дістали подальшого розвитку:

– дефініції понять «девіантна поведінка», «особистість», «агресія»;

– аналіз основних філософсько-правових концепцій, що розкривають девіантну поведінку як сутність, на основі якого доведено, що девіантна поведінка зумовлена сукупністю біологічних, психологічних і соціальних умов та факторів, серед яких: вроджена фізична неповноцінність, конфлікт особи із суспільством, що деформує її моральний стан; соціальне відчуження людини; дефекти соціальних норм, що характеризуються як загальним зниженням моралі, так і недоліками кримінально-правової основи; деформація суспільних відносин тощо;

– підходи щодо узагальнення проблем сучасної людини та причин її девіантності у європейській філософсько-правовій традиції;

– положення щодо наявного взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки;

– обґрунтування мотиваційних аспектів агресивної поведінки суб'єкта в сучасній цивілізаційній парадигмі;

– розгляду об'єктивних та суб'єктивних факторів формування людини як особистості в сучасному українському суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки сприятимуть подальшій розробці проблеми девіантності та удосконалення методів превентивної роботи у сфері негативно-девіантної поведінки людини.

Одержані результати використовувались у науково-дослідній діяльності для подальших теоретичних пошуків при розробці проблем девіації, при розробці планів заходів профілактики ОВС проявів девіантної поведінки.

Теоретичні узагальнення дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Філософія права», «Проблеми філософії права», а також як допоміжний матеріал для подальших наукових досліджень із зазначеної проблематики (акт впровадження № 8 від 19.03.2010 р.).

Результати дисертаційного дослідження використовувалися при проведенні занять зі службової підготовки особового складу лінійного управління МВС України на Львівській залізниці, а також розробленні методичних рекомендацій щодо застосування норм чинного законодавства та покращання діяльності співробітників даних підрозділів у сфері профілактики правопорушень та протидії злочинності, що відповідає пріоритетним напрямкам діяльності органів внутрішніх справ, визначеним рішенням наради МВС України від 29.03.2010 р. (акт впровадження № 32 від 02.04.2010 р.).

За матеріалами дисертаційного дослідження підготовлено розділ «Девіантна правосвідомість як форма соціального відхилення», що увійшов до наукового дослідження «Проблеми правосвідомості особи» на замовлення Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми ГУМВС України у Львівській області (акт впровадження № 37/241 від 29.03.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблено автором особисто.

Апробація результатів дисертації здійснювалася шляхом оприлюднення матеріалів дослідження на наукових конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: науково-звітній конференції факультету кримінальної міліції Львівського державного університету внутрішніх справ «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» (м. Львів, 16 лютого 2007 р.); Першій звітній науковій конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи» (м. Львів, 2 березня 2007 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія та практика» (м. Львів, 22 березня 2007 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні аспекти національної

безпеки» (м. Львів, 22–23 березня 2007 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (м. Львів, 13–15 квітня 2007 р.); Другій звітній науковій конференції «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи» (м. Львів, 29 лютого 2008 р.); науково-звітній конференції факультету кримінальної міліції «Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави» (м. Львів, 5 березня 2008 р.); науково-практичній конференції за міжнародною участю «Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування» (м. Львів, 4 квітня 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти» (м. Львів, 15 травня 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС» (м. Львів, 23 травня 2008 р.); науково-методичній конференції «Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти» (м. Київ, жовтень 2008 р.); міжвузівській науково-теоретичній конференції «Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копейчикова)» (м. Київ, 26 грудня 2008 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток» (м. Одеса, 20 лютого 2009 р.); круглому столі «Порівняльне правознавство: загальнотеоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 22 травня 2009 р.); круглому столі «Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність)» (м. Львів, 22 травня 2009 р.); міжнародному збірнику інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори «Український вимір» (м. Чернігів, число восьме, 2009 р.); Всеукраїнському круглому столі «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 5 березня 2010 р.).

Основні результати та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 43 публікаціях, зокрема: 1 одноосібній монографії, 1 навчальному посібнику у співавторстві, 24 наукових статтях у фахових наукових виданнях, а також 17 тезах виступів на конференціях, семінарах, круглих столах.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що включають дев'ятнадцять підрозділів, висновків, додатків (на 10 сторінках), списку використаних джерел (606 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 458 сторінок, із них 395 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначено про її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, висвітлено ступінь розробки та методи наукового аналізу, визначено мету та завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості щодо публікацій, вказуються форми апробації та впровадження здобутих результатів.

Розділ 1 «Огляд літератури з філософсько-правових проблем девіантної поведінки людини» містить розгляд питання щодо формування наукового уявлення про сутність девіантної поведінки людини у зв'язку з перманентним перебігом соціально-економічних і громадсько-політичних кризових явищ у суспільному житті нашої країни.

Зазначається, що дослідження даної теми зумовлено низкою факторів. По-перше, сучасний стан українського суспільства загалом характеризується економічною, демографічною, соціальною і політичною нестабільністю, що призводить до зростання кількості проявів девіантної поведінки та зміни її якості, про що свідчать статистичні дані різноманітних державних інститутів, отримані в результаті проведення соціологічних досліджень. По-друге, внаслідок напруженої і нестійкої, насамперед політичної ситуації в суспільстві девіантна поведінка, котра раніше проявлялася у значно менших масштабах, починає переростати в кримінальну, злочинну поведінку. По-третє, з кожним роком зростає кількість неповнолітніх, які вживають алкогольні напої, наркотичні речовини, що також призводить до погіршення криміногенної ситуації в країні. По-четверте, зростає апатія, соціальна незахищеність громадян, котрі поповнюють контингент так званої «групи ризику».

На основі аналізу наукової літератури, присвяченої девіантній поведінці людини, зазначається, що дана тема упродовж тривалого часу систематично висвітлюється, як в Україні, так і закордоном, в основному через розкриття двох концепцій: біологізаторської або натуралістичної концепції, прихильники якої абсолютизують роль природних, біологічних основ людини (відносячи до них і спадково закріплені конституціональні ознаки, і стан здоров'я, і функціональні, фізіологічні особливості різних систем людського організму та багато інших), і відповідно, сутність поведінки розглядається тут лише на біологічному рівні та соціологізаторської концепції, що представлена рядом теорій, у котрих людина постає пасивним учасником сучасних соціальних відносин, а значить і сутність поведінки досліджується лише на соціальному рівні.

Обґрунтовуючи тезу про те, що у сучасному суспільстві спостерігається значне зростання різноманітних девіацій, що є наслідком глибоких соціальних змін і тривалих кризових процесів в економічній, фінансовій, соціальній та політичній сферах, а такі форми девіантності, як організована злочинність, корупція, алкоголізм і наркоманія населення, посилені кризою,

призупиняють вихід з неї, дисертант стверджує, що сучасна Україна, де зосереджена багатоманітність девіантогенних факторів, може слугувати полігоном дослідження проявів соціальних девіацій. Існує об'єктивне соціальне замовлення, не завжди усвідомлене і артикульоване, на проведення вітчизняних девіантологічних досліджень явища девіантності у філософсько-правовому аспекті.

Констатується, що у закордонній і вітчизняній літературі не досить однозначно вживаються близькі за значенням терміни, що намагаються визначити предмет, який нас цікавить: «девіантну (відхилену) поведінку», «девіації (відхилення)», «девіантність». А ще можна зустріти і «патологію», і «поведінку, що відхиляється», і «асоціальну» або «антисоціальну поведінку». У психології цей набір термінів доповнюється «депривацією», «перверсією» тощо. При цьому нема більш або менш загальноприйнятих визначень цих понять.

Таке становище цілком можна зрозуміти, адже по-перше, дослідження філософсько-правових аспектів девіантності людини – відносно новий напрям науки, понятійний апарат якої перебуває у стані розвитку. По-друге, навіть у досить давніх науках суперечка про поняття та їх визначення нерідко триває століттями. По-третє, надзвичайна складність соціальних явищ, їх мінливість, багатогранність не полегшує завдання «ухвалити» відповідний зріз, сторону, момент соціальної реальності та зафіксувати його у визначенні. І, нарешті, по-четверте, жодне визначення безперечно не може бути «єдино вірним» і «остаточним».

Розділ 2 «Філософсько-методологічні константи правового пізнання» містить три підрозділи, у яких розглядаються питання природи людини у контексті правового пізнання та антропологічні засади людської деструктивності.

У підрозділі 2.1 *«Теоретико-методологічні підходи щодо дослідження філософсько-правових проблем девіантної поведінки людини»* зазначається, що складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми призводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки, саме тому своєрідним компромісом між надто широким і надто вузьким розумінням методології як шляху пізнання виступає багаторівневий підхід, коли розрізняються: найзагальніші методи наукового пізнання – аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного тощо (філософська методологія); загальні для багатьох наук, міждисциплінарні методи пізнання – системний та організаційний аналіз, кібернетичний, синергетичний підходи тощо (загальнонаукова методологія); теорія і методи конкретної науки, галузі знань; методика, сукупність операцій і процедур, що застосовуються в конкретних дослідженнях.

На основі аналізу наукової літератури констатується, що девіантологи можуть застосовувати всі можливі методи наукових досліджень: філософські, правові, логічні, історичні, загальнонаукові (системний аналіз, організаційний

аналіз, синергетику), соціологічні методи збору первинної інформації (спостереження, опитування, аналіз документів, експеримент), психологічні методи дослідження властивостей особи (тести) тощо.

Різні види поведінки особи, що відхиляється, розташовуються на єдиній осі «деструктивна поведінка», з двома протилежними напрямками – на себе або на інших. За спрямованістю і ступенем прояву деструктивності можна уявити наступну шкалу поведінки, що відхиляється: антисоціальна (активно-деструктивна) – просоціальна (відносно-деструктивна, адаптована до норм антисоціальної групи) – асоціальна (пасивно-деструктивна) – саморуйнівна (пасивно-аутодеструктивна) – самовбивча (активно-аутодеструктивна).

Водночас, зазначається, що виділення окремих видів поведінки, що відхиляється, і їх систематизація за подібністю ознак є умовним, хоча і виправданим засобом з метою наукового аналізу. У реальному житті окремі форми нерідко поєднуються або перетинаються, а кожен конкретний випадок поведінки, що відхиляється, виявляється індивідуально забарвленим і неповторним.

У підрозділі 2.2 «Право як предмет філософського і наукового пізнання: принципи та методологія демаркації» наголошується, що загальновизнаним фактом стало судження про єдність раціонального та ціннісного аспектів в єдиному акті пізнання, причому за ціннісним аспектом став визнаватися не лише передрівень теоретико-когнітивного підходу, а й самостійний, із властивою йому специфікою відображення, метод пізнання буття. Це означає, що якщо наукове знання має своїм способом осягнення реальності теоретико-пізнавальний підхід, а на «виході» – знання про фактичне, обов'язково експериментально верифіковане, об'єктивне, властиве об'єкту дослідження як таке, то філософське пізнання як вчення про людину, її місце у світі та відносини, що складаються між людьми з приводу об'єктів реальності, має своїм способом осягнення теоретико-ціннісний (аксіологічний) підхід, що дає знання про предмети не в категоріях їхнього фактичного буття, а в категоріях мети й цінності, де об'єкт реальності протистоїть суб'єктові не як предмет «у собі», а як предмет «для мене», «для всіх», тобто перебуває в ціннісному відношенні до людини.

Звертається увага на ту обставину, що поняття права у своїй сутності бере початок від специфічної форми організації людиною свого буття як світу цінностей, джерела якого принципово антропологічні, тому що пов'язані не тільки з телеомнією людини, а й з такими феноменами людського життя, які інтроспективно-феноменологічною мовою позначаються категоріями «справедливість», «обов'язок», «відповідальність» тощо. Варто лише не забувати, що упродовж тривалого часу первинною формою їх інтерсуб'єктивності виступає не право, а сукупність звичаїв і мораль. Однак із виникненням державності норми звичаєвого «права» та норми моралі стають жорстко фіксованими («повинно бути так і не інакше») законами (правовими

нормами). Тому все, що втілене в інтерсуб'єктивній формі їхнього буття як норми «належного бути», обов'язкове до виконання, артикулюється й описується вже в термінах: правова влада, правова держава, правова особистість, закон, правопорядок тощо.

Водночас, дисертант зазначає, що філософія права як будь-яка інша галузь філософського знання є за своїм змістом наукою без кордонів, інтернаціональним, космополітичним, міжнародним чи вселенським глобальним знанням. Але розвивається вона на певному національному ґрунті конкретними вченими, представниками конкретної нації чи народу. З огляду на таку двоєдиність філософії (як об'єкта пізнання) і суб'єктів, котрі її досліджують, сучасна українська філософія права має відбутися через дослідження українських учених, які не тільки мають теоретично осмислити доробок іноземних і власних великих попередників, але й розвинути пізнання в цьому напрямі.

У підрозділі 2.3 «Вчення про природу людини у контексті правового пізнання» проведено аналіз права, як сфери людського буття, у межах якої стосунки між особами регулюються постільки, поскільки ті перебувають у різноманітних зобов'язувальних стосунках між собою і водночас протистоять одна одній як самостійні та вільні індивіди. Право упорядковує стосунки між індивідами або між індивідами та спільнотою таким чином, що гарантує свободу самоздійснення індивіда.

Автором зазначається, що філософське осмислення має світоглядний характер, тобто спрямоване на розв'язання смисло-життєвих проблем людського буття. Тому воно може і має бути, з деякими застереженнями, охарактеризоване як філософський тип світогляду. Світоглядне філософське осмислення суспільної реальності, як і будь-яке світоглядне осмислення, включає всі три рівні смисложиттєвого відношення «людина – суспільний світ»: світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння суспільної реальності. Однак, провідним, домінуючим світоглядним рівнем тут є не світовідчуття, як у міфології, і не світосприйняття, як у релігії, а правове світорозуміння.

Право як сукупність правових норм є зобов'язувальним порядком людських стосунків у рамках спільноти, що підтримується офіційно організованим примусом, який, своєю чергою, повинен визнаватися всіма членами спільноти як авторитетний примусовий порядок, оскільки індивіди в межах зазначеного порядку протистоять один одному як самостійні й вільні індивіди, рівні перед законом і зорієнтовані на створення справедливого суспільства на раціональних засадах.

Розділ 3 «Проблема становлення людини як особистості у філософсько-правовому аспекті» містить п'ять підрозділів, в яких розглядаються питання діалектичного поєднання соціального та індивідуального у процесі становлення людини як особистості, на основі соціально-філософського та правового підходів досліджується поведінка

особистості як діяльність, узагальнюються шляхи становлення індивіда в традиційних суспільствах, як фундаментальна проблема буття.

У підрозділі 3.1 «Поняття особистості в сучасній філософії» стверджується, що найпоширенішими та найвпливовішими у розв'язанні проблем особистості є вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, а також постмодернізм (явище в сучасній науковій думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Особистість – це єдність соціального та індивідуального, суть її існування. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному і через нього зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей.

Важливою особливістю самореалізації особистості як цілеспрямованого процесу є розуміння суперечливості власного розвитку, розкриття та розв'язання суперечностей як джерела особистісного становлення. Таким чином, у процесі самореалізації в особистості формується не лише почуття задоволення від досягнення поставлених цілей і власного саморозгортання, а й здорове почуття незадоволення, самозаперечуваності наявного буття, способів самореалізації. Це примушує людину до пошуку вищих цілей, більш адекватних способів самореалізації, що є одним із джерел та рушійних сил становлення особистості.

Зосереджується увага на тій обставині, що життя людини підпорядковане комплексу природних закономірностей і саме це виступає однією із незліченних ланок їх дії. Тому з повною підставою можна стверджувати, що природна сутність людини і особистості відіграє роль неодмінної передумови та істотної детермінанти як її формування, так і всього її життєвого шляху. Інакше кажучи, діяльність людини, яка б вона не була, є, по суті, не що інше, як вияв сил природи взагалі.

У підрозділі 3.2 «Становлення особистості як фундаментальна проблема буття індивіда в традиційних суспільствах» стверджується, що становлення особистості як одна з фундаментальних проблем буття індивіда і суспільства завжди була органічно «вплетена» в коло проблем, пов'язаних із сутністю будь-якої моделі соціуму. Тому вона не виокремлювалася в теоретичних дослідженнях. Науковому аналізу піддавалися переважно головні аспекти цієї проблеми (індивідуальність, самореалізація особистості,

смісложиттєві парадигми тощо), яка висвітлювалася у значній кількості праць відомих мислителів і правників, які тією чи іншою мірою досліджували різні сторони становлення особистості.

На думку автора, становлення особистості – це водночас і важлива проблема самого індивіда, адже кожен прагне самореалізації для того, щоб випробувати себе, а відтак знайти притаманне лише своїй власній природі місце в суспільній ієрархії. Від того, які соціальні сили суспільство і сам індивід сформує у структурі своєї особистості, значною мірою залежатиме його самореалізація, самоствердження та соціальний статус.

Акцентується увага на тому, що у ході формування соціальної поведінки індивіда особливо важливо враховувати та підтримувати в ньому почуття справедливості та внутрішньої свободи, що підносить його власну гідність, органічно поєднує з іншими індивідами в соціумі, узгоджуючи їхні інтереси та наповнюючи соціальною значущістю його діяльність. Причому цей процес є важливим у своєму становленні як на рівні ідеології держави, так і на соціально-побутовому рівні. Недооцінювання чи нехтування будь-яких його компонентів призводить до соціального конфлікту, соціального напруження, а відповідно і до формування світогляду особистості що не відповідає суспільним інтересам, до поширення антисоціальних настроїв.

Становлення особистості – саме та проблема, котра прекрасно ілюструє єдність людської цивілізації на всіх її етапах, бо саме вона, якщо не репрезентує, то у всякому випадку перебуває поряд із проблемою, яка, безумовно, є обличчям будь-якої історичної епохи і пов'язує всі історичні періоди в одне ціле.

У підрозділі 3.3 *«Індивідуальність як філософська категорія»* зосереджується увага на розкритті тези про те, що за своєю суттю людська індивідуальність пов'язана з особистістю індивіда, але цей зв'язок не локального характеру, бо індивідуальність важко, практично неможливо уявити без аналізу сутності самої особистості. Взаємозв'язок цих двох сутностей людського індивіда не односторонній, а двосторонній, адже де нема особистості, там нема її індивідуальності. І навпаки, наявність хоч деяких проявів індивідуальності свідчить про певний особистісний рівень розвитку конкретної людини. Науковий аналіз категорії індивідуальності починається з дослідження сутності особистості. Такий аналіз об'єктивно повинен передбачати певну логічну послідовність осмислення цих понять, що від з'ясування сутності особистості має призвести до усвідомлення сутності індивідуальності.

Визнається, що особистість – складна багаторівнева і багатопланова структура, зміст якої залежить не лише від багатства природних її передумов, але й від широти і глибини її включеності у систему суспільних відносин, а також від ступеня соціально активної діяльності, що відображає суб'єктну міру особистості. Чим диференційованішою і складнішою є структура

індивідуальної людської життєдіяльності і суспільних відносин, в яких вона здійснюється, тим активніше і повніше освоює індивід багатоманіття досягнутої суспільством культури, тим багатшим він є як особистість, тим складніша і різнобарвніша його особистісна структура. Остання, таким чином, виступає діалектичною єдністю інтер- та інтраіндивідуальних зв'язків особистості, які забезпечують виникнення та розвиток її сутнісних сил.

Розуміння індивідуальності як фокусованого відображення цілісності, як певного ставлення особистості до світу, як специфічного лише для неї способу прояву соціального виправдане ще й тим, що в ній (індивідуальності) концентрованою формою відображені життєві принципи людини як особистості, які визначають сенс всієї її життєдіяльності. У них як в системі світоглядних, політичних, ідейно-моральних настанов та переконань висвітлюється та ціна, яку сплачує особистість, реалізуючи сенс власного життя.

У підрозділі 3.4 «Основні підходи до аналізу індивідуальності сучасного типу особистості» показано, що індивідуальність одна з основних властивостей особистості, її суттєва характеристика, яка визначається за формою та способом буття людини як суб'єкта свідомої діяльності. Кожна людина на шляху до набуття статусу особистості характеризується певною індивідуальністю, мірою його формування. Її різнобічні властивості можуть виявлятися з різною силою. Особистість – це єдність соціального та індивідуального, суть її існування. Вона являє собою цілісну, індивідуалізовану систему соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне й духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин.

Розкриваючи співвідношення та взаємозв'язок особистісного та індивідуального через поняття людського буття, стверджується, що індивідуальне в особистості становить загальний вимір людського буття, здійснюваного як співбуття. Це – певний спосіб взаємодії природно-неповторного із соціальним за переваги першого. Людина залучається до співбуття з іншими людьми як індивідуальне буття.

Зазначається, що особистість не може існувати поза зв'язком з індивідуальністю, вона індивідуальна за своєю сутністю та способом існування. Водночас поняття індивідуальності не збігається з поняттям особистості. Якщо друге характеризує людину з позиції її соціальної зумовленості, соціального вираження, то перше розкриває характерні риси особистості, форму й спосіб її буття.

У підрозділі 3.5 «Вчення про природу людини у сучасній цивілізаційній парадигмі» з'ясовуються особливості співвідношення цивілізації та

особистості, що мають для філософсько-правового дослідження гуманітарної проблематики утвердження людини у світі принципове значення, оскільки відкривають новий напрям глобального осмислення сучасної епохи. Вони визначають горизонти того повороту в методології наукових досліджень функціонування соціуму, від якого залежить майбутнє як окремої людини, так і суспільства загалом.

Розкривається теза про те, що центральною проблемою розвитку людини як особистості в умовах цивілізації є співвідношення у її власному бутті елементів континууму (неперервності) і дискретності (перервності). Будучи пов'язаною з суспільством, вона має жити вже у відкритому суспільстві, тобто неперервному соціальному просторі, де взаємодіють тенденції її соціалізації та індивідуалізації. Але її буття не було б індивідуальним, якби воно не вирізнялося своєю своєрідною просторовою замкнутістю, в межах якої особа могла б лишатися сама собою і відтворювати та вдосконалювати своє «Я». Для цього їй конче потрібне позитивне усамітнення, як стан і головна умова набуття, збереження та збагачення власної гідності, самості, тобто світу для себе і для суспільства.

Зазначається, що система світоглядної детермінації соціальної поведінки є досить складною за структурою, багаторівневою за змістом і різнобічною за зв'язками-комбінаціями утворенням, що й зумовлює, певною мірою, самореалізацію та самоствердження людини як особистості в її конкретних вчинках, однією зі сфер прояву яких і є соціальна поведінка індивіда. Елементи цієї системи, переважно завдяки світогляду, характеризуються стабілізуючим, інтегруючим ефектом та здатністю зумовлювати розвиток і самовдосконалення як окремих елементів, так і системи загалом, що дозволяє їх активізувати у процесі формування соціальної поведінки людини.

Розділ 4 «Девіантність як предмет філософсько-правового аналізу» складається з п'яти підрозділів, у яких розглядається феномен девіантності через призму філософсько-правового аналізу, обґрунтовується теза про девіантність, як форму складноорганізованих систем і як соціальне відхилення.

У підрозділі 4.1 *«Феномен людини – підґрунтя сучасної правової антропології»* доводиться, що для юридичної антропології важливе виявлення не взагалі закономірностей права, а закономірностей співвідношення і взаємозв'язку людини і права, а на їх основі – прогнозування основних тенденцій розвитку права як однієї із форм буття людини.

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі простежується розмежування юридичної антропології і антропології права (філософсько-правової антропології), котра розглядається як розділ філософії права, що за допомогою методології, заснованої на філософсько-антропологічному та деяких інших концептуальних підходах, вивчає людину, її потреби, інтереси, специфічні юридичні властивості як правової істоти, з'ясовує сутність, природу біосоціального індивіда з метою встановлення зв'язків між

розумінням людиною її прав і правом як соціальним явищем, розкриваючи у такий спосіб закономірності, що входять у предмет філософії права.

Стверджується, що вивчення філософією права усіх складових проблеми «людина–право–взаємовідношення» створює передумови для вивчення права як людського феномена, тобто як права людини, особливо коли йдеться не про права людини, а про право людини, тобто не лише про людський вимір права, а про право як загальнолюдський феномен із людиною в усіх її проявах як його філософського орієнтиру чи основи.

Такий безпосередній взаємозв'язок між сутністю права та екзистенціальною природою людського буття дозволяє припускати, що своєю вихідною об'єктивною основою право завжди має людину як соціального суб'єкта діяльності, адже вона виступає джерелом і носієм права.

Констатується, що дослідження правового людинорозуміння має відбуватися за схемою: від загального до правового людинорозуміння, далі – від правового до «системно-галузево-правового» людинорозуміння (а не навпаки). Відтак, через фундаментальність характеру такого дослідження на нього може претендувати філософія права як найбільш абстрактний та ґрунтовний спосіб дослідження права.

У підрозділі 4.2 «Девіантність – одна із форм розвитку складноорганізованих систем» розглядається комплексний підхід щодо аналізу феномена злочинності, девіантної поведінки взагалі, який ґрунтується на системному методі дослідження суспільних явищ, що пов'язано із значними евристичними можливостями. Адже, вивчення закономірностей процесу формування складноорганізованих систем має не тільки велике теоретичне, але й суто практичне значення, бо таким чином стають зрозумілішими закони розвитку соціальних утворень. А це вкрай важливо і для людини, і для суспільства.

Обґрунтовується теза про те, що кожна людина незалежно від рівня її правосвідомості – унікальна особистість, зумовлена специфічними особливостями віку, статі, випадкових впливів тощо. Соціум відкриває безмежний простір для реалізації свободи вибору системи цінностей, форм діяльності та поведінки, залежно від цього виробляються критерії оцінки розвиненості свідомості. Вибір поведінки – універсальна психологічна категорія, однаково поширена на суспільно корисну, нейтральну або суспільно небезпечну форму, у тому числі злочинну, адже, як правило, потенційні правопорушники, і ті, хто вже вчинив антисуспільне (злочинне) діяння, мають специфічний біосоціопсихологічний стан, який полягає в готовності всупереч правовим стандартам свідомо йти проти моральних і правових норм поведінки, долаючи всі перешкоди.

Зазначається, що розвиток людини – це її самореалізація у процесі діяльності. Але самореалізація пов'язана з безліччю варіантів поведінки, у тому числі й суспільно небезпечних. Зокрема, правила гідної поведінки

потрібні для запобігання конфліктам і сприяння співробітництву через усунення деяких джерел невпевненості. Правила (норми) поведінки допомагають людині краще орієнтуватися серед моральних і правових цінностей свого соціального середовища, насамперед у ситуації, коли людина, відчуваючи «жахливий тиск на себе щоденно зростаючої інформації», іноді здатна неадекватно сприймати життєві ситуації.

У підрозділі 4.3 «Девіантна поведінка як форма соціального відхилення» досліджується поняття «девіація», як здатність малих і великих систем, живих організмів та розумних суб'єктів відхилятися від наперед заданих траєкторій розвитку, а оскільки девіація – це всезагальна форма існування суб'єктів і систем, то вона поширюється і на соціальні макросистеми, що визначають світовий поступ. Інакше кажучи, можливі досить істотні девіації навіть масштабних систем, здатні набувати геосоціального характеру та торкатися інтересів усього людства.

Показано, що девіантна правосвідомість – це різновид традиційної позитивної правосвідомості, або правосвідомість у вузькому значенні слова, еволюційно зорієнтована здатність суб'єктів права ідейно використовувати у правових відносинах гетерогенно-правові (неоднорідні) образи, зв'язки предметів правового регулювання, що реально існують як у правокультурному полі, так і поза ним та не відокремлені від будь-яких безпосередніх юридично-правових контактів між правовими суб'єктами (суб'єктами правосвідомості). Ці образи (зв'язки) є умовами (середовищем) засобів, заходів та орієнтирів формування нестійкої як правомірної, так і неправомірної (законодавчо-гетерогенної, не законодавчо-гомогенної) поведінки суб'єктів права (правосвідомості, правовідносин).

Констатується, що стосовно з'ясування критеріїв визначення «девіантності» історично склалися два основні підходи. Перший – пов'язаний з прагненням до досягнення деякого абсолютного визначення. Він стосується уявлень про існування визначених форм поведінки, що розглядаються як девіантні поза залежністю від контексту, у якому вони спостерігаються. Звернення до другого – релятивістського підходу до визначення девіантності багато в чому сприяло дослідження статево-рольової соціалізації в різних культурах та історичні дослідження стереотипів сексуальної поведінки, що висунули важливі питання про існування чи відсутність універсальних правил людської поведінки, щодо яких дії чи вчинки можуть визначатися як девіантні.

У підрозділі 4.4 «Проблема сутності людини та причини її девіантності у європейській філософській традиції» стверджується, що на сьогодні ще не повністю розроблена філософська концепція виправлення девіантної людини, на основі якої можна інтегрально підійти до визначення причин виявлення людиною девіантної поведінки, загальних значущих ознак такої людини, мети та змісту виправного впливу і його якісно нової, з філософських позицій обґрунтованої форми.

Визнається, що девіантна правосвідомість – це різновид традиційної позитивної правосвідомості, або правосвідомість у вузькому значенні слова, еволюційно зорієнтована здатність суб'єктів права ідейно використовувати у правових відносинах гетерогенно-правові (неоднорідні) образи, зв'язки предметів правового регулювання, що реально існують як у правокультурному полі, так і поза ним та не відокремлені від будь-яких безпосередніх юридично-правових контактів між правовими суб'єктами (суб'єктами правосвідомості).

Зазначається, що причиною девіантної поведінки, зокрема правопорушень можуть бути прагнення та реальні дії, що сприяють успіху, збільшенню матеріальних благ. Це стає стимулом правопорушень та інших відхилень. Ця причина для нашого суспільства є однією з найвагоміших, особливо коли йдеться про переоцінювання моральних норм, прав і обов'язків.

У підрозділі 4.5. «Самореалізація людини в умовах маргінальних процесів» показано, що маргінальність є постійним явищем в людській історії. Однак його гострота залежить не лише від нього самого, а від тих суспільних процесів, які притаманні певній соціальній спільності, історичному часу.

На підставі аналізу наукової літератури, зроблено висновок, який полягає у тому, що маргінал – роздвоєна, заражена культурним, расовим антагонізмом людина, психологічно неврівноважена, неспокійна, з почуттям невизначеності і потягом одночасно в двох протилежних напрямках. Рано чи пізно з'являється відчуття неблагополуччя, відчуженості, що призводить до різних форм душевного розладу та девіантної поведінки.

Західноєвропейська, за своїм змістом соціально-структурна, концепція подає маргінала як людину «краю», «межі», як таку, яку суспільство через певні причини відторгнуло, відсунуло на периферію, і таким чином налаштувало проти себе, тим, що не знайшло в собі сили під час глибоких суспільних перетворень підтримати слабких, обездолених, тих, хто втратив роботу, професію, заробіток, звичні умови існування, не створило завчасно умов для адаптації до нових реальностей. У результаті сформувався тип особи – маргінала, людини озлобленої на всіх і все, радикальної в своїх поглядах.

Структура маргінальної людини як особистості розглядається як певна інтегральна єдність елементів різних рівнів соціальних якостей особистості, адже сутність особистості найповніше проявляється в її практичній діяльності. Тому структурна модель маргінальної особистості може бути подана як структура її особистісної діяльності, в якій відображається вся багатогранність її матеріальної та духовної взаємодії з довкіллям.

Розділ 5 «Девіантна правосвідомість як формозмістовний феномен перехідного буття права» містить шість підрозділів, в яких розглядається виникнення девіантної поведінки людини та причини і шляхи її

попередження, досліджується правосвідомість та мотивація агресивної поведінки суб'єкта через призму філософсько-правового аналізу.

У підрозділі 5.1 «Смислосмістовна сутність девіантної правосвідомості» стверджується, що девіантна правосвідомість як підструктурна система природної, ментально структурованої правосвідомості визначає (і створює – за наявності посттоталітарних умов) властивості усього системно-логічного компендіуму як правових, так і неправових деціацій соціуму, соціокомунікативної та правової реальності, а також ідейно-світоглядну парадигму перетворень перехідного правосоціуму.

Констатується, що випереджувальне відображення у девіантній правовій свідомості – це такий структурний просторовий конфігураційно-становий зв'язок девіантної правової свідомості з сучасним перехідним суспільним буттям, у процесі якого відбувається девіантне відображення не тільки цього маргінально-правового стану правового об'єкту, але й трансгресивні тенденції його розвитку з огляду на еволюційні перспективи немаргінально-правового регулювання суспільних відносин, які існують у площині зміни кризового циклу соціальної активності сучасної девіантної української правосвідомості, щонайменше, на перший некризовий, низький цикл соціальної активності. Зміна циклу соціальної активності девіантної правової свідомості підпадає під методологію філософії права, синтетичного філософування, опосередкованого синергетикою правосвідомості.

У підрозділі 5.2 «Девіантна поведінка людини, її причини та шляхи попередження» показано, що девіантні форми поведінки в наш час не тільки стрімко поширюються, але й набувають особливих рис, незвичних і навіть лякливих для суспільства. А ще через те, що девіації іноді прямо ведуть до протиправних і злочинних дій, стає зрозумілим інтерес до цього феномена як з боку фахівців, так і суспільства загалом.

Девіантна поведінка розглядається у контексті уявлень про особливості людської поведінки взагалі. Акцент, перш за все, робиться на її внутрішніх детермінантах, бо, як відомо, внутрішнє зумовлює зовнішнє, хоча зовнішнє, за принципом зворотного зв'язку, також впливає на внутрішнє. В основному аналізуються причини виникнення та специфіка девіантної поведінки як такої. І тут не можна не погодитись із тим, що загальна теорія соціальних відхилень перебуває ще в процесі становлення і формується на основі ряду наукових дисциплін: філософії, соціології, теорії права, кримінології, психології, біології та медицини. А тому дослідження механізмів соціальних відхилень необхідно проводити на підставі комплексного методу пізнання.

Акцентується увага на тому факті, що девіантна поведінка нерідко стає наслідком негативного психотерапевтичного і психічного впливу. Так, у випадку, коли соціальна терапія проводиться без урахування індивідуальних рис особистості, цей вплив може призвести до найрізноманітніших результатів, іноді прямо протилежних. Одним із них є так званий «ефект бумеранга», коли

людина, сприймаючи інформацію, спрямовану на зміну її соціальних настанов, ще більше у них зміцнюється. Ефект бумеранга можна спостерігати у взаєминах типу: «батьки і діти», «вчитель і учень», «лектор і аудиторія», «керівник і підлеглий», «лідер і маса населення», «правоохоронець і правопорушник» тощо.

Зазначається, що до суб'єктивних, психологічних факторів, які впливають на формування девіантних форм людської поведінки, належать свідоме і несвідоме ставлення до явищ дійсності. Щодо свідомості, то вона безпосередньо пов'язана зі знанням про довкілля, його закони. Несвідоме пов'язане з пам'яттю і, відповідно, зі спогадами, які можуть нагадувати не тільки про щось гарне, приємне, але й про ті випадки і вчинки, про які особа намагається забути.

У підрозділі 5.3 «Мотивація агресивної поведінки суб'єкта» підкреслюється, що поєднанням понять «мотив» і «мотивація» можна пояснювати та прогнозувати виникнення агресивної поведінки, що є необхідним моментом у контексті пізнання внутрішніх глибинних психологічних детермінант поведінки. Якщо мотиваційний фактор задіяний на функцію прогнозування, то його розуміння є надзвичайно важливе у контексті запобігання агресивним діям.

Оскільки в наукових джерелах поняттям «агресія» окреслюються майже усі деструктивні тенденції, то є небезпека втратити з поля зору першопочатковий імпульс (мотив), у результаті якого відбувається руйнівна дія. Агресивні тенденції досить різноманітні, психіка у кожного суб'єкта індивідуально-неповторна, тому складність може полягати у диференціюванні агресивних проявів, що важливо враховувати при дослідженні мотивації агресії. До того ж слід розрізнити тенденцію до агресії та агресивний прояв.

Зазначається, що виникнення агресії може визначатися такими чинниками: невинуватиме приписування потенційному нападнику деструктивних намірів; очікування помсти за здійснену агресію; задоволення, що виникає в результаті агресії; самооцінка агресії за власними критеріями (почуття провини) та оцінка з боку оточуючих людей (нормативні цінності). Агресія може виникати і під впливом реакцій власного болю та посилюватися провокативною агресивною поведінкою жертви, сильним гнівом та звичкою до високого рівня жорстокості, що спостерігається у злочинців. У цьому випадку больові реакції жертви слугують ознаками успішної агресивної дії та заохочувально впливають на агресора.

На підставі аналізу різноманітних підходів щодо трактування поняття «агресія» зазначається, що агресія – це енергетика, в якій поєднуються різноспрямовані імпульси добра і зла, яку неможливо нівелювати, глобально змінити та переорієнтувати.

У підрозділі 5.4 «Аналіз причин злочинної поведінки людини в європейській філософії XVI – XX століть» аналізується взаємозалежність

добропорядної та злочинної поведінки від конкретних соціально-політичних обставин, матеріального становища громадян тощо.

Упродовж тривалого часу провідні філософські школи під поняттям «злочин» мали на увазі не намір і думку, а антигромадську, антидержавну поведінку – продукт «неприродного правління», яке не зважає на природний потяг людини до вдоволення власних (приватних) потреб і тому, по-перше, не плекає в них високих моральнісних якостей як найвищого способу задоволення утилітарних запитів, а, по-друге, примушує людину ігнорувати потреби інших, не співвідносити спосіб досягнення власної вигоди з потребами інших. Виходячи з цього, філософи здебільшого не вважали злочинця власне особистістю. Іншими словами, причинами злочинності та асоціальності на тому етапі філософської думки називаються екзогенні (соціогенні) чинники, при цьому ендогенні чинники втрачають ознаки причини і загалом вважаються лише передумовою такої поведінки.

У підрозділі 5.5 «Злочинність як органічна складова життєдіяльності суспільства і предмет філософсько-правового аналізу» акцентується увага на тій обставині, що якщо злочин органічно притаманний життєдіяльності організованої спільноти, то чинна юридично-правова система повинна співвідноситися із суспільним організмом таким чином, щоб вона відповідала його динамізму, а коли злочин є випадковим явищем і не виходить із закономірностей розвитку суспільства, то і юридично-правова система має бути такою, щоб могла одразу або на якомусь певному етапі остаточно знищити це аномальне, не притаманне самій сутності життя людей явище.

Філософсько-правовий аналіз злочинності як соціального явища в сьогоденнішніх конкретно-історичних умовах розбудови української державності та формування громадянського суспільства може допомогти визначити шляхи створення відповідної юридично-правової системи. Останнє й здійснюється людьми для захисту від руйнівних сил, які виникають у суспільному розвитку та перешкоджають йому, діючи в протилежному прогресивному рухові напрямі. Тут виникає нова філософська проблема: якщо злочинність виступає органічною складовою життєдіяльності суспільства, то його юридична система має порівнюватися із суспільним організмом таким чином, щоб відповідати його динамізму, а якщо вона є випадковим і закономірним явищем, то й юридична система має бути здатною на якомусь певному етапі остаточно знищити це аномальне, не властиве людській сутності відхилення.

На основі аналізу філософських позицій щодо розуміння злочинності дисертант робить висновок, що, по-перше, злочинність виступає органічною складовою життєдіяльності суспільства через природне походження та біологічну основу людини; по-друге, вона пов'язана із суспільно-історичною практикою та культурно-цивілізаційними процесами; по-третє, характеризувати дії людини як злочинні може лише суд і відповідно до кримінального закону.

Водночас, констатується, що злочинність породжується наявними суспільними відносинами завдяки постійному зародженню нових і відмиранню старих елементів. Процес удосконалення соціальної системи як і людини безмежний. Тому злочинність як соціальне явище завжди супроводжуватиме розвиток здорового життєвого суспільного організму, який за допомогою юридично-правових систем завжди протистоятиме її згубному впливу. Будучи суспільним феноменом, злочинність в її кількісних і якісних вимірах є показником рівня гуманно-цивілізаційного розвитку суспільства, тому боротьба з нею виходить за межі кримінально-правового впливу і повинна залучати всю систему економічних, моральних, політичних, релігійних та інших засобів.

У підрозділі 5.6 «Філософсько-правове розуміння злочину» проблема злочину і злочинності, як складових суспільно-історичного розвитку має різносторонні рівні та ракурси: політико-ідеологічний аспект, який пронизує всі ракурси і відображає цілісне ставлення держави та суспільства до злочину як антисуспільного явища, виробляє стратегію, тактику боротьби зі злочинністю загалом; філософсько-правова методологія, яка досліджує злочин в універсальних світоглядних вимірах культурно-історичного цивілізаційного процесу, тобто в широкому аспекті осмислення людьми накопиченої соціальної практики; правовий науково-теоретичний рівень, який визначає основні закономірності та тенденції розвитку злочинності як соціального явища, соціально-кримінологічні причини постійного відтворення злочинності, їх соціальних носіїв; юридичний кримінально-прикладний рівень, який визначає сутність і склад злочину, його ознаки, класифікацію, відмінність від інших форм антисуспільної поведінки людей, що безпосередньо входить у предмет кримінального права.

Поняття «злочин» має конкретно-історичний зміст, залежить від рівня культурно-цивілізаційного розвитку людства і є одним із його показників. Соціально-правова характеристика злочину залежить від кримінальної політики держави, котра визначає, які з тих чи інших дій, вчинків є злочинними або незлочинними. У цьому сенсі виділялися «природні злочини», що вчинялися у всі часи і в усіх народів – убивства, крадіжки, тілесні ушкодження, хабарництво, лжесвідчення та «штучні злочини», тобто порушення заборон, встановлених кримінальним законом залежно від багатьох складових, зокрема політико-правової, соціально-економічної, морально-психологічної ситуації у конкретній країні. Співвідношення «природної», або, як ще її називають, «абсолютної» злочинності та «штучної», залежить від конкретно історичних умов розвитку суспільства. Те, що в одних країнах, для окремих народів, у певному географічному регіоні може бути визнано злочинним, в інших – незлочинним вчинком, і навіть геройським.

У **висновках** дисертації констатується, що проведене дослідження визначається сучасною постановкою проблеми, виявленням і дослідженням нових ідей та тенденцій стосовно філософсько-правового аналізу природних та соціальних детермінант формування девіантної поведінки людини та її прояву в умовах сучасного суспільства. У роботі враховані положення національного законодавства, піддано всесторонньому аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується тематики дослідження. Це сприяло обґрунтуванню та вирішенню кола проблем, які мають важливе наукове і прикладне значення. У результаті автором сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, що полягають у наступному.

1. Поняття «девіантність» сьогодні набуло широкого соціального звучання, залишивши тісні рамки психіатрії, психології і зарезервувавши собі місце в словниках філософів, соціологів, психологів і юристів. У практиці реального наукового пізнання відновлення наукового лексикону відбувається аж ніяк не механічно, оскільки справа стосується концептуально зумовлених термінів, а не слів повсякденної мови. Стосовно філософії права це означає, що поняття «девіантність» підсилює її концептуальний апарат, а також більш виразно орієнтує її на знання емпіричних методів досліджень, що використовуються психологами та соціологами.

2. Девіантний аналіз зближує філософію права не тільки з психологією і соціологією, але й з соціальною антропологією під егідою юридичної антропології, оскільки в більшості випадків розглядаються питання, які мають безпосереднє відношення до юридичної практики і її відображення у відповідних теоретичних узагальненнях.

3. Проаналізувавши та узагальнивши існуючі підходи щодо розуміння поняття «девіантна поведінка», можемо сформулювати наступне визначення: девіантна поведінка (deviant behavior) - це вчинок або дія людини (групи людей), що не відповідає офіційно встановленим або ж таким, що фактично сформувалися в даному суспільстві (культурі, субкультурі, групі) нормам і очікуванням. При цьому під «офіційно встановленими» зазвичай розуміють формальні, правові норми, а під фактично сформованими – існуючі норми моралі, звичаї, традиції.

4. Життя людини підпорядковане комплексу природних та соціальних закономірностей про те, які саме якості в людині – природні чи соціальні – справляють більший вплив на формування її поведінки достеменно не встановлено. Тому сутність поведінки людини прийнято розглядати на біологічному і соціальному рівнях, що й знаходить своє відображення у двох основних концепціях: біологізаторській або натуралістичній концепції та соціологізаторській концепції.

На нашу думку, з повною підставою можна стверджувати, що природна сутність людини відіграє роль неодмінної передумови та істотної детермінанти як її формування, так і всього її життєвого шляху.

Із філософських позицій природні і соціальні детермінанти формування людини можна класифікувати як загальні, особливі та одиничні. Перші стосуються людини як ширшого родового поняття. Особливі зумовлюють формування різноманітних історичних, етнонаціональних і цивілізаційних типів особистостей. Одиничні визначають унікальність становлення кожної окремої особистості в онтогенезі. Серед загальних природних детермінант можна вирізнити дві великі групи: внутрішні і зовнішні.

Під «соціальним» маємо на увазі все те, що відрізняє людину і суспільство від природи. Згідно з підходом, заснованим на структурно-функціональному аналізі, суспільство – це система взаємозв'язків і взаємодій людини з різного рівня спільнотами людей і соціальними інститутами. Перша (структурна) з двох названих компонент суспільства включає в себе такі спільноти: родину, навчальний (трудоий) колектив, народність, конфесію – клас (касту, стан, страту), націю, народ, людство. Друга (функціональна) – родину, школу, населений пункт (село, селище, місто), церкву, наукові, виробничі і комерційні заклади, суспільні організації, засоби масової інформації, державу. Кожний із названих структурних і функціональних елементів є детермінантою формування і людини загалом, і особистості зокрема.

5. Сучасні реалії переконують, що сьогодні не обійтися без філософсько-правового підходу до оцінки кримінально-девіантних дій правопорушників, організованих злочинних і терористичних угруповань. Даний підхід дозволяє встановити продуктивний діалог між представниками різних наукових дисциплін з метою комплексного вирішення актуальних для сучасного світу проблем. Особливу допомогу може надати філософія права, котра вже давно не виглядає абстрактно-умоглядною дисципліною; вона активно контактує з іншими галузями наукового знання, завдяки чому збагачує свою понятійну мову і пізнавальний інструментарій. Це відноситься і до такого нового для філософії права поняття, як «девіантність», охоплюючи його різновиди («девіація», «девіантна поведінка» тощо). Для його поглибленого аналізу вже недостатньо психологічних або соціологічних методів. Явно назріла необхідність щодо вироблення більш універсальних критеріїв визначення різнотипних форм девіантної поведінки в контексті філософсько-антропологічного та філософсько-правового осмислення проблем людської особистості.

6. Девіантна поведінка з часів виникнення суспільства завжди являла собою небезпеку для соціальної стабільності, загрозу для життя людей, соціумів, уважалася небажаним явищем, і суспільство намагалося попереджувати та, по можливості, блокувати небажані форми людської життєдіяльності. А методи і засоби попередження девіантної поведінки визначалися соціально-економічними відносинами, суспільним буттям і суспільною свідомістю, заходами примусу та переконання тощо.

7. Проблеми соціального «зла» завжди привертали увагу вчених. Здавна філософи та юристи, медики і педагоги, психологи і біологи приділяють значну увагу дослідженню девіантної поведінки та її причин, досліджують

різноманітні види соціальної патології: злочинність, пияцтво та алкоголізм, наркоманію, проституцію, самогубства тощо. Нині ж проявляються все нові і нові форми девіантної поведінки, що викликає необхідність своєчасного їх дослідження.

8. На вирішення питання про співвідношення біологічного та соціального в поведінці людини впливає загальний контекст, духовний, соціально-політичний клімат в суспільстві, в якому реалізується конкретна людська поведінка. Досліджуючи поведінку людини як соціальне явище, ми актуалізували уявлення про поведінку людини як про людську діяльність. Тому на рівні об'єктивної діалектики суспільного життя поведінка виступає як спосіб існування людини, суспільства, соціальної групи.

9. В дослідженні стверджується, що саме в контексті достатньо нового для нинішнього часу гносеологічного засобу – субстанційного дослідницького підходу, котрий відображає безпосередній характер сутності речі, тобто її обумовленість самої собою, а не якимись зовнішніми причинами, стало можливим сформулювати висновок про те, що поведінка є поняття, котре відображає, в тому числі, зміст поведінки як способу існування людини, соціальної групи чи суспільства. Ідея способу існування в плані реалізації субстанційного дослідницького підходу передбачає єдність сутності та існування, де сутність безпосередня, а існування опосередковане. Таким чином, будь-які способи існування, в тому числі і способи існування поведінки характеризуються їх опосередкованістю. У цьому зв'язку поведінка виступає як сутність, а її різноманітні прояви, через які поведінка виявляє себе, виступають як багатоманітність існування сутності, опосередковані різноманітними об'єктивними умовами та суб'єктивними факторами. В тому числі одним із проявів існування сутності поведінки виступає і девіантна поведінка.

10. Розглядаючи поведінку людини як спосіб існування людини в суспільстві, необхідно враховувати, що вона починається з порушення рівноваги в суспільстві і завершується відновленням рівноваги, тобто має місце відповідна міра поведінки. У дослідженні доводиться, що поскільки поведінка людини розглядається нами виключно на соціальному рівні, постільки мірою поведінки виступає вчинок. І в цьому розумінні діяльнісна сторона вчинку – це те, що він виступає відповідною соціальною дією. Розкриваючи поведінку як основу людської діяльності, вчинок виступає як відповідна соціальна норма. Відповідно, вчинок – є міра поведінки, свідомо запрограмованої на досягнення певного результату відповідними засобами.

Згідно субстанційного дослідницького підходу, поскільки вчинок виступає мірою поведінки як сутності, постільки ж він виступає і мірою будь-якого існування сутності поведінки людини, а відповідно, і мірою девіантної поведінки.

Розмежування поведінки людини на соціальну і девіантну відбувається в залежності від складу та співвідношення дозвільних і заборонних норм, а також соціокультурних особливостей соціуму.

11. На основі аналізу основних концепцій (біологічної, психологічної та соціальної) розкриваєть сутність девіантної поведінки, підтверджується, що вона зумовлена сукупністю біологічних, психологічних і соціальних умов і факторів, до яких необхідно віднести: вроджену фізичну неповноцінність, конфлікт людини із суспільством, що деформує її моральний стан; соціальне відчуження людини; дефекти соціальних норм, що характеризуються як загальним зниженням моралі, так і недоліками кримінально-правової основи; деформацію суспільних відносин тощо.

12. Важливим висновком дослідження, що спирається на субстанційний дослідницький підхід, стала теза про те, що девіантна поведінка має біопсихосоціальну сутність і визначається як спосіб існування людини та суспільства, що суперечить діючим соціальним нормам.

13. Безпосереднє існування сутності девіантної поведінки здійснюється в контексті метафізичного та діалектичного підходів. У рамках першого розрізняються такі існування сутності девіантної поведінки, як: злочинна (кримінальна) поведінка, делінквентна (дозлочинна) поведінка та аморальна поведінка. Згідно діалектичному підходу, сутність девіантної поведінки, опосередкована ціннісним відношенням індивіда до себе та світу, проявляється як антисоціальна (делінквентна) поведінка, асоціальна (аморальна) поведінка та аутодеструктивна (саморуйнуюча) поведінка, котра, своєю чергою, виступає існуванням сутності девіантної поведінки.

14. У дослідженні показано, що для вирішення соціальних суперечностей необхідна відповідна сукупність заходів, спрямованих на благо суспільства і тієї людини, котра може виявляти девіантну поведінку. Сукупність заходів, що спрямовані на розв'язання соціальних конфліктів і опосередковують існування сутності нормальної соціальної поведінки – це припинення, попередження, соціальний контроль і превенція. Серед них превенція виступає як найефективніша форма опосередкування існування сутності нормальної поведінки, своєрідною мінімізацією сфери девіантної поведінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія

1. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 524 с.

Рецензія: Микієвич М. М. Філософсько-правовий вимір девіантної поведінки особистості М. М. Микієвич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник. – Львів: ЛьВДУВС, 2009. – № 3 – С. 459–460. – (Серія юридична).

2. Навчальні посібники

1. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права : [навчально-методичний посібник] / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Львів, 2008. – 320 с (у співавторстві).

3. Статті у наукових фахових виданнях

1. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник. – Львів : ЛьвДУВС, 2006. – № 3 – С. 345–352. – (Серія юридична).

2. Гарасимів Т. З. Гносеологічні засади взаємозв'язку філософії та права / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2007. – Вип. 2. – С. 393–401. – (Серія юридична).

3. Гарасимів Т. З. Природа людини в контексті цивілізаційного підходу / Т. З. Гарасимів // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків : ХНУВС, 2007. – Вип 37. – С. 18–27.

4. Гарасимів Т. З. Феномен особистості у контексті сучасної правової антропології / Т. З. Гарасимів // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 4 (32). – С. 282–287.

5. Гарасимів Т. З. Злочинність як органічна складова життєдіяльності суспільства та предмет філософсько-правового аналізу / Т. З. Гарасимів // Ефективність державного управління : Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. проф. В. С. Загорського. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 13. – С. 38–43.

6. Гарасимів Т. З. Проблема сутності людини та причини її девіантності у європейській філософській традиції / Т. З. Гарасимів // Ефективність державного управління : збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. – 2008. – Вип. 16/17. – С. 35–40.

7. Гарасимів Т. З. Девіантність – одна із форм розвитку складноорганізованих систем / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 378–385. – (Серія юридична).

8. Гарасимів Т. З. Особистість як діалектична взаємодія соціального та індивідуального / Т. З. Гарасимів // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків : ХНУВС, 2008. – Вип. 42. – С. 318–326.

9. Гарасимів Т. З. Проблема сутності людини та причини її девіантності у європейській філософській традиції / Т. З. Гарасимів // Демократичне

врядування. Електронне наукове видання Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2008. – Вип. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://www.lvivacademy.com/visnik/index.html>].

10. Гарасимів Т. З. Філософське осмислення світоглядних засад філософії права у контексті правового пізнання / Т. З. Гарасимів // Право і безпека. – Харків : ХНУВС, 2009. – № 2. – С. 95-101.

11. Гарасимів Т. З. Місце філософії права в системі правових наук / Т. З. Гарасимів // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 39–42.

12. Гарасимів Т. З. Особистість та проблеми її соціалізації / Т. З. Гарасимів // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 156–161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gtzpic.pdf>].

13. Гарасимів Т. З. Особа в контексті соціального та індивідуального: діалектика взаємодії / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Зб. наук. праць. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – Вип. 3. – С. 347–356. – (Серія юридична).

14. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка як філософсько-правова проблема / Т. З. Гарасимів // Митна справа. – 2009. – № 5. – Ч. 2. – С. 259–264.

15. Гарасимів Т. З. Право як форма екзистенціального розвитку людини / Т. З. Гарасимів // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11 (167). – С. 3–6.

16. Гарасимів Т. З. Філософія права – інтегратор знання про людину в системі права / Т. З. Гарасимів // Митна справа. – 2009. – № 6. – Ч. 2. – С. 117–123.

17. Гарасимів Т. З. Право як фундаментальна соціальна основа життєдіяльності суспільства / Т. З. Гарасимів // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12 (168). – С. 130–133.

18. Гарасимів Т. З. Самореалізація особистості як процес усвідомленого і цілеспрямованого розкриття сутнісних сил / Т. З. Гарасимів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків. – 2009. – № 872. – Вип. 2(6). – С. 53–57. – (Серія: право).

19. Гарасимів Т. З. Соціально-філософські трансформації гуманітарної проблематики людини / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів. – 2009. – Вип. 4 – С. 345-354.

20. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка як характеристика індивідуального поведінкового акту і як соціальний феномен / Т. З. Гарасимів // Наука і правоохорона. – 2009. – № 3. – С. 145–152.

21. Гарасимів Т. З. Поняття особистості в сучасній філософії права / Т. З. Гарасимів // Наука і правоохорона. – 2009. – № 4. – С. 197–202.

22. Гарасимів Т. З. Особистість як об'єкт рефлексії філософської наукової думки / Т. З. Гарасимів // Митна справа. – 2010. – № 1. – Ч. 2. – С. 82–87.

23. Гарасимів Т. З. Становлення особистості як фундаментальна проблема буття індивіда і суспільства / Т. З. Гарасимів // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 3-7.

24. Гарасимів Т. З. Філософсько-правове розуміння девіантної правосвідомості / Т. З. Гарасимів // Митна справа. – 2010. – № 2. – Ч. 2. – С. 34–39.

4. Статті, тези доповідей , які додатково відображають результати дисертації

1. Гарасимів Т. З. Філософсько-правовий підхід щодо розуміння девіантної поведінки : матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції Львівського державного університету внутрішніх справ [«Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави»] (м. Львів, 16 лютого 2007 року) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Львів : ЛДУВС. – 2007. – С. 339–341.

2. Гарасимів Т. З. Значення правосвідомості для подолання девіантної поведінки : матеріали Першої звітної наукової конференції [«Державотворення та правотворення в Україні : проблеми та перспективи»], (м. Львів, 2 березня 2007 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Львів, 2007. – С. 24–26.

3. Гарасимів Т. З. Поняття «девіантність» як філософська категорія: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців : теорія та практика»], (м. Львів, 22 березня 2007 р.) / Львівський регіональний інститут державного управління при Президентові України; [у 2 ч]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Ч. 2. – С. 172–175.

4. Гарасимів Т. З. Феномен агресії особистості в контексті філософських поглядів Е. Фромма : тези міжнародної науково-практичної конференції [«Психологічні аспекти національної безпеки»], (м. Львів, 22–23 березня 2007 р.) / МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2007. – С. 67–70.

5. Гарасимів Т. З. Філософські підходи щодо визначення критеріїв «девіантності»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Кримінальний кодекс України 2001 року : проблеми застосування і перспективи удосконалення»] (м. Львів, 13–15 квітня 2007 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – [у 2 ч]. – Львів : ЛДУВС, 2007. – Ч. 1. – С. 154–156.

6. Гарасимів Т. З. Необхідність дослідження проблеми девіантної поведінки особи через призму філософсько-правової науки : матеріали Другої

звітної наукової конференції [«Державотворення та правотворення в Україні : проблеми та перспективи»], (м. Львів, 29 лютого 2008 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Львів, 2008. – С. 161–164.

7. Гарасимів Т. З. Злочин – як предмет дослідження філософії права та кримінології : матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції [«Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави»], (м. Львів, 5 березня 2008 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Львів : ЛДУВС. – 2008. – С. 373–376.

8. Гарасимів Т. З. Філософсько-світоглядні підходи щодо розуміння злочину : матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю [«Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування»], (м. Львів, 4 квітня 2008 р.) / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України ; [у 2 ч]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Ч. 2. – С. 33–35.

9. Гарасимів Т. З. Визначення понять «людина» та «девіантність» у європейській філософській традиції : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти»], (м. Львів, 15 травня 2008 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 44–46.

10. Гарасимів Т. З. Філософсько-світоглядні підходи щодо розуміння правопорушення : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС»], (м. Львів, 23 травня 2008 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ, МВС України; за наук. ред. М. П. Гетьманчука, В. С. Бліхара. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 45–48.

11. Гарасимів Т. З. Деякі підходи щодо розуміння поняття «особистість» : збірник матеріалів науково-методичної конференції [«Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти»], (м. Київ, жовтень 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Міністерство освіти і науки України. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 91–95.

12. Гарасимів Т. З. Філософія права – інтегратор знання про людину в системі права : матеріали міжвузівської науково-теоретичної конференції [«Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копейчикова)»], (м. Київ, 26 грудня 2008 року) / Київський національний університет внутрішніх справ, МВС України. – К., 2009. – С. 41–43.

13. Гарасимів Т. З. Поняття особистості: деякі філософсько-правові аспекти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток»], (м. Одеса, 20 лютого 2009 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ, МВС України. – Одеса : ОДУВС, 2009. – С. 79–80.

14. Гарасимів Т. З. Взаємодія особистості та суспільства: філософсько-правові аспекти порівняльного правознавства: тези доповідей учасників круглого столу [«Порівняльне правознавство: загальнотеоретичні та галузеві аспекти»] (м. Львів, 22 травня 2009 р.) / Мін-во внутр. справ, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС. – 2010. – С. 42–45.

15. Гарасимів Т. З. Ідентичність особи: проблеми сучасної людини : матеріали круглого столу [«Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність)»] ; (м. Львів, 22 травня 2009 р.) / МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС. – 2009. – С. 31–34.

16. Гарасимів Т. З. Девіація особи в Україні : філософсько-правовий вимір : міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори [«Український вимір»], (м. Чернігів, число восьме, 2009 р.) / Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; [у 3 т]. – Чернігів : ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2009. – Т. III. – С. 67–69.

17. Гарасимів Т. З. До проблем соціалізації особи : тези матеріалів учасників Всеукраїнського круглого столу [«Проблеми державотворення та правотворення в Україні»] (м. Львів, 5 березня 2010 р.) / Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів : ЛьвДУВС. – 2010. – С. 3–6.

АНОТАЦІЯ

Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2010.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження природних та соціальних детермінант девіантної поведінки людини.

Розкрито основні теоретико-методологічні підходи щодо дослідження філософсько-правових проблем девіантної поведінки людини. Проаналізовано аспекти становлення людини як особистості у філософсько-правовому вимірі, зокрема досліджено людину як діалектичне поєднання соціального та індивідуального, як об'єкт рефлексії філософської наукової думки; розглянуто існуючі соціально-філософські та правові погляди стосовно поведінки людини

як діяльності; обґрунтовано становлення людини як фундаментальної проблеми буття індивіда в традиційних суспільствах.

Із позиції філософії права розкрито деавіантність людини, як однієї із форм розвитку складноорганізованих систем, зроблено детальний аналіз девіантної поведінки як форми соціального відхилення через розкриття сутності людини та причин її девіантності в європейській філософській традиції.

Обґрунтовано тезу про існування девіантної правосвідомості, як формозмістовного феномена перехідного буття права, досліджено мотивацію агресивної поведінки суб'єкта через аналіз причин злочинної поведінки людини в європейській правовій думці.

Ключові слова: людина, особистість, індивідуальність, девіантна поведінка, девіантна правосвідомість, людська деструктивність, соціоприродні детермінанти формування людини, цивілізаційна парадигма, маргінальна людина, філософсько-правове розуміння злочину.

АННОТАЦІЯ

Гарасымив Т.З. Природные и социальные детерминанты формирования девиантного поведения человека: философско-правовое измерение. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2010.

В диссертации проведено комплексное научное исследование природных и социальных детерминант девиантного поведения человека.

Раскрыты основные теоретико-методологические подходы относительно исследования философско-правовых проблем девиантного поведения человека. Проанализированы аспекты становления человека как личности в философско-правовом измерении, в частности исследовано человека как диалектическое сочетание социального и индивидуального, как объект рефлексии философской научной мысли; рассмотрены существующие социально-философские и правовые взгляды относительно поведения человека как деятельности; обосновано становление человека как фундаментальной проблемы бытия индивида в традиционных обществах.

С позиции философии права раскрыта деавіантність человека, как одна из форм развития сложноорганизованных систем, сделан детальный анализ девиантного поведения как формы социального отклонения через раскрытие сущности человека и причин ее девиантности в европейской философской традиции.

Обосновано тезис о существовании девиантного правосознания, как формосмыслового феномена переходного бытия права, исследована мотивация

агрессивного поведения субъекта через анализ причин преступного поведения человека в европейской правовой мысли. Осуществлен всесторонний анализ понятия «преступность», как органической составляющей жизнедеятельности общества и предмета философско-правового исследования.

Утверждается, что одним из самых существенных свойств человеческого поведения является то, что оно социально по своей сути, формируется и реализуется обществом. Поведение отображает процесс социализации человека, предусматривая адаптацию к социальной среде с учетом индивидуальных особенностей личности.

Изучение отечественных и зарубежных научных источников позволяет сделать вывод о множественности теоретических подходов относительно описания исследуемого социального объекта (в концептуальном поле бихевиоризма, феноменологии или структурно-функционального анализа), а также тематическое разнообразие его проблемных наработок (причины девиантного поведения, дезорганизация и девиантность, условия социализации как фактор девиации, генезис и корреляционные зависимости между системой ожиданий общества и поведением человека, девиантность творческой личности, социальная девиация, адаптация и социальная норма, социальные санкции и социальный контроль и т.д.).

Ключевые слова: человек, личность, индивидуальность, девиантное поведение, девиантное правосознание, человеческая деструкция, социоприродные детерминанты формирования человека, цивилизационная парадигма, маргинальная личность, философско-правовое понимание преступления.

ANNOTATION

Narasyimiv T.Z. Natural and social determinants of formation personality deviant behaviour: law-philosophical measuring. – Manuscript.

The thesis for the Doctor's degree of Law in speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2010.

Dissertation develops complex science research of natural and social determinants human deviant behaviour.

The main theoretical methodological approaches of researching law-philosophical problems human deviant behaviour are revealed in this work. Aspects of human formation in law-philosophical measuring are analysed, specifically it is investigated human as dialectical combination of social and individual and as an object of philosophical scientific thought reflection; existing social-philosophical and legal views concerning human behaviour as activity are considered; human formation as fundamental problem of individual being in traditional societies is substantiated.

Human deviance as one of the forms of complicatedly organized development systems from the position of law philosophy is examined, detailed analysis of deviant behaviour as a form of defluxion through human essence investigation and his deviance reasons in European philosophical tradition is made.

The thesis about deviant law-consciousness existence as profound formed phenomena of transitional law existence is substantiated; motivation of subject aggressive behaviour through the analysis of reasons of human criminal behaviour in European legal thought is investigated.

Key words: human, personality, individuality, deviant behaviour, deviant law-consciousness, human distraction, socio-natural determinants of personality formation, civilized paradigm, marginal personality, law-philosophical understanding of crime.

Підписано до друку 19.05.2010 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Зам. № 76-10
Умовн. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.
Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.